

Kendő a barheszon

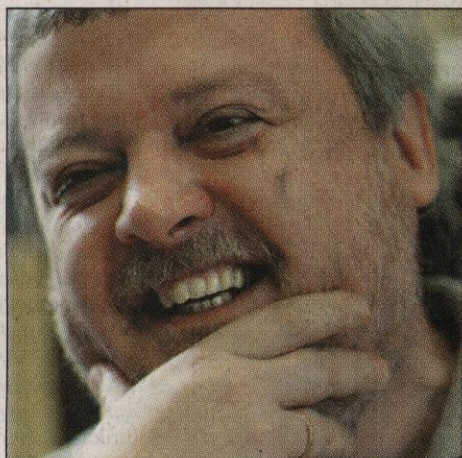
A zsidó folklór kutatásáról

A rendszerváltás idejétől megfigyelhető nálunk is – miként Európa- és újabb Kelet-Európa-szerte – egy zsidó reneszánsz kibontakozása. Ennek egyik megnyilvánulása a zsidó folklór kutatásának fellendülése. Ámde a zsidó folklór valami egészen más, mint amit azon, magyarul: a néprajz fogalmán értünk, mondja Rékai Miklós muzeológus, akinek A munkácsi zsidók „terített asztala” címmel néhány éve jelent meg könyve az Osiris Kiadónál.

A Néprajzi Múzeum tudományos munkatársa, aki Kárpátalján – Munkácson és környékén – végzett terepmunkát, arra hívja fel a figyelmet, hogy a zsidó folklór kutatásának és megértésének csupán az lehet a kiindulópontja, hogy a zsidó kultúra, a zsidóság mint olyan, egy sajátos ókori reliktum (maradvány), amely igen sok hagyományt őriz életformájában.

Rékai munkácsi kutatásai során sok ilyen jelenséggel találkozott. Egy asszonytól például megkérdezte: miért takarja le a szombati kalácsot egy hímzett textíliával? Az ezt válaszolta: ahogy eltakarom a fejem a szombati gyertyagyújtáskor, ugyanúgy betakarom a kalácsot is. Az asszony válasza tipikusan mutatja, miképpen él tovább egy nagyon ősi hagyomány, amelynek értelméről fogalma sincs a hordozójának. A munkácsi hagyományörző megszemélyesíti a kalácsot, magához hasonlítja, ezzel magyarázza az eltakarást. Valójában egy ősi vallásos rituáléről van szó. A szertartás azt diktálta, hogy először a borra mondjanak áldást, ezzel azonban a hit szerint megszegyénítették a barheszt (kalácsot). Hogy az ne lássa a saját szegényét, letakarták. A szertartás háttérében pedig egy gyönyörű prófétai szöveg van, amelyet a munkácsi asszony nyilvánvalóan nem ismer. Talán még érdekesebb, ahogyan a téziszszakítás hagyománya fennmaradt a soknemzetiségű Kárpátalján, mondja a néprajzkutató. A szombati kalácsból kivenni egy darabot és eldobni, ez eredetileg a kohánitáknak – a papi teendőket ellátó csoportnak – szánt jelképes áldozat volt. Később a szegényeknek szánt jelképes adomány. Rékai arra kérte az egyik munkácsi asszonyt, mondja el neki annak az áldásnak a szövegét, amelyet akkor mond, amikor kiszakítja a téziszből az említett darabot. Ám az asszony csak egy ukrán nyelvű mondókát tudott erre az esetre. Tipikus folklórjelenség, hogy egy jiddis anyanyelvű, magát magyarnak valló zsidó asszony ukrán nyelvű mondókát használ egy zsidó szertartáshoz. Mögötte pedig az a sok évtizeddel ezelőtti szokás áll, hogy a zsidó háziasszony megbízta az ukrán cseléd lányt, hogy míg ő elmegy a piacra, végezze el helyette a téziszdarab kiszakítását. Hogy azonban a lány el ne felejtse, mi a teendője, mondókába foglalta azt. Ezt a versikét azután a mai munkácsi háziasszony még valamikor kislány korában tanulta meg a szolgálótól és most ezt mondja el rituális mondókaként. Minthogy pedig úgy hiszi, ettől lesz kóser az ő kalácsa, az valóban kósernek is számít.

A zsidófolklór-kutatások Magyarországon már a múlt századfordulón elkezdődtek. 1899-ben készült el az a kérdőív, amelynek alapján a gyűjtést folytatni kellett volna. Ámde mivel a zsidó folklór gyűjtése valamilyen módon mindig vallási kérdéseket érint, a gyűjtőmunka gyakran ütközött tiltásokba. A nem zsidó kultúrákban is sokszor fordul elő, mondja Rékai Miklós, hogy megszenteltetésnek tartják bizonyos kultúrelemek gyűjtését. A zsidó kultúra pedig különösen kényes terület. Nem véletlen, hogy a néprajzosok gyakran vonakodva fognak bele az élő néprajz kutatásába. Nem annyira a vallási tabu problémájáról van itt szó, mint inkább izléskérdésről, vélekedik a kutató. Amint mondja, 1995-ben rendeztek az ő munkácsi gyűjtése alapján kiállítást. Annak vendégkönyvébe egy izraeli látogató helytelenítő sorokat írt: a szent nép nagy részét elpusztították Auschwitzban, a maradékból meg folklórt csinálnak. Sokan nem tudják, hogy a kulturális antropológia tudománya valamennyi élő kultúrát egyenrangúnak és tanulmányozandónak tartja. Igaz, jelzi Rékai, Scheiber Sándor aki a magyar folklór és irodalomtörténet, egy-szersmind a judaisztika világhírű kutatója volt, ugyancsak óvakodott az élő zsidó közösségek kultúrájának kutatásától. Pedig a modern élet is számtalan példát szolgáltat arra, hogy a folklór új meg új alakot ölt. A már összeomlófélben lévő New York-i ikertornyok egyikében tartózkodott egy fiatal zsidó férfi 2001. szeptember 11-én – meséli Rékai. – Tudta, hogy már nem menekülhet meg, felhívta hát mobiltelefonon Svájcban élő apját, hogy mondják el együtt a megfe-

FOTÓ: BANHALMI JÁNOS

Rékai Miklós:

A zsidó folklór kutatója mindig határterületen jár. A magyarok és a zsidók falvainkban való együttélése máig meglehetősen ismeretlen.

lelő imát, amelyet ő sohasem tanult meg. Az apa pedig Svájcban hallgatta, hogyan imádkozik a fia, hogyan mondja az imát őutána, amíg mondhatta.

Milyen lehetőségei vannak ma a zsidó folklór kutatásának – kérdezem. Rékai Miklós arra hívja fel a figyelmet, hogy a levéltárak közül különösen az uradalmiakban van gazdag anyag Mária Terézia korától a magyarországi zsidóságról. A jószágigazgatói jegyzőkönyvekből, amelyek az uradalmi zsidók feladatait szabják meg, nagyon sok minden megtudható. Igen érdekes folklór született a koncentrációs táborokban. Ennek a gyűjtése is komoly feladat. Roppan fontos az asszimilációs folyamat kutatása. Egyetlen példa: a zsidók karácsonyfa-állítása. A zsidó folklór kutatója mindig határterületen jár, mondja Rékai. A magyarok és a zsidók falvainkban való együttélése, együttműködése például máig meglehetősen ismeretlen. Pedig ennek történetét érdemes tanulmányozni. Hiszen a ma hungarikumoknak nevezett áruk – például a tokaji bor, a fűtyülős barack, a makói hagyma, a Herz szalámi – és más termékek a zsidó kereskedőknek köszönhetően lettek nemzetközi hírvé. Szerencsére a fiatalokat érdekli a téma, így a néprajzot, kultúrantropológiát tanuló hallgatóknak speciálkollégiumok felvétele után van lehetőségük a kutatásban való részvételre.

HOVANYECZ LÁSZLÓ